

Magyar nyelvészet, 1984

Ágoston Mihály: A földrajzi nevek írásmódja.
Újvidék, 1984. 122 l. (Nyelvművelő füzetek)

A Nyelvművelő füzetek sorozatában jelent meg a magyar helyesírás egyik legvitathatóbb szabályrendszeréről ez a tájékoztató munka. Valóban, helyneveink írása sok nehézséget okoz nemcsak a laikus közönségnek, hanem még a velük foglalkozó kutatóknak is. Ágoston Mihály segítséget nyújt a jugoszláviai magyarságnak, magyar nyelvet használóknak a pontos és szabályos írás használatához. Könyvének minden megállapítása a legmodernebb, az MTA helyesírási szabályainak 11. kiadására épült, s első sorban a földrajzi nevek többnyelvűségével kapcsolatban ad újat.

A földrajzi nevek általános ismertetésével kezdődik a könyv. A morfológiai áttekintést a magyar helynevekkel kezdi. Leszögezi, hogy magyar névnek kell tekinteni azokat az alakulatokat is, amelyek nem magyarországi helyeket jelölnek, de a magyar nyelvben alakult a mai formájuk, amelyeket csak magyar anyanyelvűek használnak. A többelemű nevek írásmódja tárgyalásakor kitér azok *-i* képzős alakjaira is. Bemutatja a közterületek (belterületi helynevek) írásmódjait, a dűlőnevek, határrésznevek és egyéb külterületi nevek különböző típusait, azok írását és *-i* képzős alakjait.

Az idegen nevek közül különválasztja a magyaros írásmóddal meghonosodottakat, az idegen írásmódukat és a csak transzkripcióval leírhatókat. A megjelenés helyéből következően nagyobb teret szentel a földrajzi nevek többnyelvűségének. Különösen Jugoszlávia helyneveit tárgyalja beható részletességgel, s mutatja be magyar, valamint szerbhorvát alakjukat.

Külön fejezet foglalkozik a helynevek toldalékolásával.

A könyv második felét gazdag anyagú szójegyzék foglalja el. Amennyiben a név előfordul a tárgyalás példaanyagában, utal arra a fejezetre és esetleg alfejezetre, ahol szerepel a név, s az általános tudnivalók is megtalálhatók. Utána a név földrajzi helye, illetve funkciója található rövidítve, esetleg mindkettő, ha erre szükség van (hegységek, folyók stb. esetében). Kevésbé ismert nevek mellett a helyes kiejtést is megkapjuk zárójelben. Végül a *hol?* kérdésre megfelelő helyhatározó ragos és az *-i* képzős alak zárja a névcikket. Természetesen néhány vitatható vagy nehezen eldönthető esetben a helyes elválasztási lehetőségeket is megadja a szerző.

A rövidítések föloldása és gazdag irodalomjegyzék zárja a kötetet.

Hajdú Mihály

Balázs Géza: Firkálások a gödöllői HÉV-en.

Voigt Vilmos előszavával. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 1983. 113 l. (Magyar csoportnyelvi dolgozatok 18.)

Az argó kutatása az utóbbi időkben nem kapott megfelelő teret a magyar nyelvtudományi publikációkban. Sok nyelvűvelő cikk, tanulmány foglalkozott ugyan a köznyelvre és irodalmi nyelvre gyakorolt hatásával, ezek azonban elsősorban a purifikáció jegyében készültek; fölmérő jellegű gyűjtés nem történt, argó szótár pedig nagyon régóta nem jelent meg. Részben ezt a hiányt igyekezett pótolni Balázs Géza gyűjtése, gyűjteményének megjelentetése.

A közölt szövegek azonban nem csak és nem elsősorban a tolvajnyelv termékei. Egészen nem is tekinthető argó nyelvnek a gyűjtemény. A magyar nyelvészet számára még eléggé ismeretlen „feliratirodalom” részei a szövegek, s egyedüli közös kapocs közöttük a lelőhely: az egyik Budapest környéki vonat kocsjainak arra alkalmas helyei. Firkálások tehát, amelyek műfajukban, formájukban, tartalmukban nagy mértékben különböznek egymástól. Rendszert teremteni közöttük nehéz, de ezt is megkísérelte a szerző.

A tartalmi és formai szempontok kölcsönös figyelembevételével az alábbi csoportosításban találjuk a följegyzett firkálásokat: 1. Egyszerű kijelentések (ezen belül: vallo-mások – általában szerelmiek, tömör vagy bővített formában, közlemények, obszcén kijelentések); 2. Egyszerű fölszólítások (alfajai: éltetés, fölhívás vagy fölszólítás valamire – gyakran obszcén tartalommal, kapcsolatteremtő fölhívások, szidalmak és üzenetek); 3. Verses firkálások (irodalom alatti, közszájon forgó rigmusok, aktualizált versek, csúfolók, dilettáns költemények); 4. Utánérzések; 5. Káromkodások; 6. Nevek; 7. Idegen nyelvű föliratok; 8. Egyéb (megfejtethetlen, érthetetlen) firkálások.

A szövegek lejegyzése betűhív, s ezen fölül formahív is: a sorok tördelése, elválasztások helye, tagolások azonosak az eredetikkel. Valamennyi külön szöveg vagy szó önálló sorszámot kapott, mellettük szerepel a gyűjtés napja, soknál a HÉV-szerelvényszáma és néhánynál értelmező megjegyzések, formai tájékoztatások stb.

A kötet elé Voigt Vilmos írt tudományos igényű előszót, s a könyv végén angol, német, spanyol, olasz és orosz nyelvű összefoglalás található.

Hajdú Mihály

Baranya megye földrajzi nevei I–II.

Szerkesztette: Pesti János. A Baranya megyei Tanács végrehajtó bizottsága megbízásából kiadja a Baranya megyei Levéltár. Pécs, 1982. [1984.] 1055, 1279 l., 19 térkép.

Magyarország helyneveinek összegyűjtése a végéhez közeledik. Baranya megye, nagy területével, számtalan apró falvával egyik legnehezebben közzétehető anyagot tartalmazó terület. Mutatja ezt a kötetek terjedelme is, de megmutatkozik a közreadás módjában is. Ez a kettős kötet gazdagabb történeti anyagot tartalmaz, mint az utóbbi időben napvilágot látott helynévtárak.

A mű bevezetése a szóbeli (élő) nevek gyűjtésének történetét ismerteti. Különösen

fontosak a nemzetiségi (német és szerbhorvát) nevek összeszedésének nehézségeiről szóló részek. Az írásbeli (történeti) nevek összegyűjtése terén nem csupán a kéziratok térképek anyagát mentették át e kötetbe, hanem Szita László áldozatos munkájával a Baranya megyei Levéltár határszemeinek, határpereinek iratanyagában szereplő helynevek is bekerültek a gyűjteménybe.

A közzététel elvei megegyeztek az eddigi megyei helynévtárakéval, s ez vonatkozik a népnyelvi adatok lejegyzésének fonematikus módjára is. A népességmozgalmak bemutatására – csak helyeselhetően és méltánylandóan – nagyobb teret és jelentősebb kutatómunkát szenteltek a közétevéők, így helytörténeti forrásmunkául, tanítási segédesszközül is használható a gyűjtemény. Ezeket a kutatásokat Tímár György végezte el.

A bevezetést a gyűjtők majd a közétevéők neveinek felsorolása követi, majd az adattár használatára kapunk hasznos és szükséges útbaigazításokat. A rövidítések föloldása után német és szerbhorvát nyelvű összefoglalását találjuk meg a bevezetésnek.

Maga az adattár adja a két vaskos kötetnek 90 százalékát. Ebben járásonként nyugatról keletre, illetőleg északról dél felé haladva találjuk meg az egyes községekben, városokban föllett névadatokat. A települések névanyagának közlése a következő rend szerint történik. A helység mai hivatalos neve a cím. Ezt követik a nyelvjárási (szóbeli) alakváltozatok *hol? honnan? hová?* kérdésekre felelő ragos formáikkal és *-i* képzős melléknévi alakjukkal együtt. Ugyanezeket az adatokat német vagy szerbhorvát nyelven is megkapjuk, ha a település nemzetiségek által is lakott volt, vagy ma is az. Ezután következnek a helység nevének történeti följegyzései szögletes zárójelben, a forrásmunka jelzetére való hivatkozással. Végül az első bekezdést a terület nagyságára és lakosságának számára vonatkozó számadatok zárják az 1969. és 1973. évi Helységnévtár alapján. Számottevő újítás, hogy itt a terület nagyságát hektárban és katasztrális holdakban is megtaláljuk.

A második bekezdés elején demográfiai és településtörténeti adatok találhatóak, majd ezt követi a lakosság származására vonatkozó néphagyomány és a helységnév eredetével kapcsolatos népetimológia. A második bekezdést a falucsúfólók zárják. A nemzetiségi szövegeket nemcsak fonetikus lejegyzésükben olvashatjuk, hanem magyar fordításait is megkapjuk. A harmadik bekezdésben a helységnév etimológiája következik Kiss Lajos könyvének tömörített idézeteivel. A negyedik bekezdés a belterületi neveket tartalmazza a szokásos módon: nyugatról kelet illetve északról dél felé haladva folyamatos számozással. Az ötödik bekezdés a külterületi neveket tartalmazza. A következő bekezdés az adatközlők által nem ismert írásbeli (történeti) neveket tartalmazza. Ezek egy része lokalizált, a térképen számmal jelölt, mások viszont ma már lokalizálhatatlanok (főleg a Pesty-féle múlt századi gyűjtés adatai). Majd újabb bekezdésben találjuk felsorolva az írásbeli nevek forrásait, a gyűjtők és adatközlők neveit, foglalkozásukat, életkorukat.

Valamennyi helység mellett méretarányos külterületi térkép áll, rajta a helynevek sorszámaival. A belterületi térképek nagyobb formában találhatóak meg általában, mert a méretarányosakon olvashatatlanok lennének a számok.

Baranya megye földrajzi közneveit Pesti János közreműködésével Markó Imre Lehel értelmezte és tette közzé a II. kötetben. Hat településen végzett helyszíni gyűjtés alapján értelmezték az utótagokban szereplő névelemeket a már eddig megszokott módon.

A névtáraknak igen fontos része, mintegy a kutatók számára segédanyag és munkájukat megkönnyítő, még azt is merem mondani, hogy lehetővé tevő alkotóeleme a jó mutató. E két vaskos kötet mutatóját Borsy Károly közreműködésével B. Gereben Györgyike készítette. Szerepel benne valamennyi élő név, s az írásbeli nevek közül is azok, amelyek nagyobb mértékben eltérnek az élő, népnyelvi formától. Egyáltalán nem érthető a mutató készítőinek az az álláspontja, amely szerint a címszavakat, a többtagú neveket nem bontották szét névelemeire, az egyes névelemeket nem vették föl a mutatóba. Nem lehetnek olyan takarékosági követelmények, amelyek félmunka végzésére kényszerítsék tudományos igényű művek munkatársait!

Hatalmas anyagú, gazdag tartalmú és hihetetlen értékű munkát tettek használhatatlanná a kutatás számára az elnagyolt mutatóval.

Hajdú Mihály

Barátok, rokonok. Tanulmányok a finn–magyar kulturális kapcsolatok történetéből. Szerkesztette: Päivi Heikkilä, Karig Sára. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 323 l.

Finnország és Magyarország között igen jók az államközi és a tudományos-kulturális kapcsolatok. Ennek eredménye a fenti kötet is, amely a Finn–Magyar Kulturális Egyezmény újbóli megkötésének 25. évfordulójára született, s amelyet egy, a két ország kutatóiból álló munkaközösség írt.

Bevezetésként *Jaakko Numminen* oktatási államtitkárnak, a Finn–Magyar Kulturális Vegyesbizottság Finn Albizottsága elnökének az írását olvashatjuk *A finn–magyar kulturális kapcsolatok fejlődése* címmel. Ezt *Nagy János* külügyminisztériumi államtitkárnak, a Vegyesbizottság Magyar Albizottsága elnökének hasonló témájú előszava követi. Mivel a finn–magyar viszony ápolásában a nyelvészek mindig, kezdetben pedig különösen elsőrendű szerepet játszottak, a kötet szorosabban vett szaktanulmányainak sora egy kifejezetten nyelvészeti tárgyúval indul. *Mikko Korhonen* *A finnugor nyelvtudomány kezdeti szakaszai* című írásában az első, a középkorra visszanyúló, esetleges próbálkozásoktól a századfordulón megerősödő kutatásokig mutatja be tárgyát, szerencsésen ötvözve a tudományos értekezést az esszével. *Viljo Tervonen* tanulmánya, a Kulturális kapcsolataink építői a XIX. században, a kötet legrészletesebben megrajzolt írása. Számos eddig ismeretlen adatot is tartalmaz. *Hajdú Péter* újkori nyelvészeti kapcsolatainkat mutatja be, hangsúlyozva a jelen feladatait is. *Ifj. Kodolányi János* a finnországi néprajz, valamint a régészet magyarországi hatását vázolja. *Antti Kulmala* és *Láng István* az újabb idők finn–magyar természettudományos együttműködéséről ír.

A kötetben számos olyan cikk van, amely az illető kérdéskör egyik oldalát magyar, a másikat pedig finn szerző tollából mutatja. *Domokos Péter* a finn irodalom, *Voigt Vilmos* a finn népköltészet magyarországi fogadtatásáról értekezik; *Tuomo Lahdelma* a magyar irodalom, *Väinö Kaukonen* a magyar népköltészet finnországi sorsát tárgyalja. A kölcsönös fordítások nagy részét is számba vesszük. *Pap Éva* cikkének a címe *A finn színház és filmművészet Magyarországon*, *Aarne Lauriläe* pedig *A magyar színház és film Finnországban*. A finn képzőművészet és iparművészet magyarországi fogadta-

tásáról — többek között Akseli Gallen-Kallela, a híres festő itteni tartózkodásáról — Koczogh Ákos ír, a finn építészet egyébként közvetve és esetenként jelentkező magyar hatásáról (pl. Kós Károlynál) pedig *Nagy Elemér. Aime Reitala* főleg a magyar művészek finnországi kiállításairól ad számot. A finn zeneművészet magyarországi ismeretéről és a bemutatókról *Móra Klára*, a magyar zene és zenepedagógia finnországi jelenlétének számottevő történetéről pedig *Veikko Helasvuo* rajzol képet.

Több cikk a finn–magyar társadalmi kapcsolatokkal foglalkozik. Így olvashatunk a Finn–Magyar Társaságról (*Tauno Huotari* és *Väinö Kaukonen*), a Népművelési Társaságnak Magyarország megismertetése érdekében végzett munkájáról (*Aarne Laurila*), a szakszervezetek, a polgári szervezetek és egyesületek magyarországi kapcsolatairól (*Juhani Huotari*), a Hazafias Népfrontnak és a testvérvárosoknak a finn–magyar barátság ápolásában betöltött szerepéről (*Juhász Róbert*), a finn és a magyar rádió és televízió együttműködéséről (*Fehérvári Győző*), a sajtókapcsolatok történetéről (*Horváth László*).

A kötetet utószó, a finn–magyar kulturális kapcsolatok kronológiája és névmutató zárja, s fényképek illusztrálják.

A. Molnár Ferenc

Benkő Loránd: A magyar fiktív (passzív) tövű igék.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 201 l.

Benkő Loránd könyvével a nyelvészeti szakirodalomban először jelent meg olyan nagy lélegzetű tanulmány, amely a morfológiai és szemantikai vonatkozásban is sajátos, számosságát tekintve igen jelentős, többnyire passzív ige-tövek néven emlegetett igecsoport bonyolult kérdéskörének feldolgozására vállalkozik.

A bevezetesként írt Elöl járó megjegyzések körülhatárolják a mű tárgyát és célját. Ennek megfelelően a szerző — a nyelvészetileg visszakövetkeztethető legrébbi időktől napjainkig — a könyv négy fejezetében áttekinti mindazoknak az igéknek a történetét, amelyek valamilyen kielemezhető képzőt hordoznak magukon, tövük azonban nem él, vagy egy meghatározott korban nem élt nyelvünkben (*támad, csillog* stb.).

Már a mű címében levő zárójel is utal az elnevezés körüli gondokra. Az első fejezetben, amely kategorizálási és terminológiai kérdések tisztázásával foglalkozik, választ kapunk arra, miért tűnik jobbnak a fiktív tö terminus, ha a fiktív jelzőnek a 'közvetlenül nem kimutatható, nem igazi' jelentését tartjuk szem előtt.

A kielemezhető képzők vonatkozásában a korábbi sokféle elnevezés helyett a fiktív tövű igék képzője kifejezés kerül bevezetésre.

A továbbiakban a fiktív tövű igékre vonatkozóan a tö és képző viszonyát vizsgálja, vagyis a felismerés, a kielemezés lehetőségének, jogosultságának kérdéseit boncolgatja.

A fiktív tövű igék és a valódi képzésű igék viszonyának szinkron szempontú tárgyalása során felveti azt az alapvető problémát, hogy nagyon sok esetben a nyelvérzék, a nyelvi tudat számára is homályos az összetartozó tövek és származékai kapcsolatának mibenléte. Ezt példák hosszú sora igazolja, különös tekintettel az indulatszókra és a velük összefüggő képzésekre: *búj(ik): bújt, kap : kapaszkodik, illetőleg csatt! : csat-*

tog, csattan, psz! : *pisszeg, pisszen* stb. Benkő Loránd elsősorban a tendenciákat mutatja be, de a vizsgálatba bevon minden kétséges esetet, és különösen nagy figyelmet fordít a történeti kategóriaváltásokra.

A fejezet utolsó részében, a fiktív tövű igék és a tőigék viszonyának feltárásakor világossá válik, hogy mind történeti, mind leíró szempontból komoly elhatárolási gondok jelentkeznek. Ez a magyarázata annak, hogy a fiktív tövű igékre vonatkozóan nem adhatók meg egzakt számok, bár bizonyos, hogy nagy létszámú igecsopotról van szó.

A második fejezet az eredetbeli kategóriákat, a négy fő eredetbeli csoportot veszi sorra. Az ősi eredetű igék, az onomatopoetikus eredetű igék, a jövevényigék, valamint a bizonytalan és ismeretlen eredetű igék között is meglepően sok a fiktív tövű.

Az egyes csoportok azonosságának hozzávetőleges meghatározásán túl minden alfejezet részletesen foglalkozik a felmerülő morfológiai típusokkal, a képzők funkciójával és gyakoriságával, végül a tövek szófaji jellegével.

A harmadik fejezet a fiktív tövű igék keletkezéséről, a szóban forgó igecsopotr kialakulásának sokféleségéről ad számot. Képet kapunk arról, hogy mi volt a szerepe a tőigéknek a fiktív tövű igék megjelenésében. Az egyes magyar nyelvtörténeti korokra számszerű adatokra is lebontva, és a rokonnyelvi megfelelőikkel összevetve nyomon követhetjük a tőigék fiktív igeivé válásának útját. A jelenség okait és körülményeit külön alfejezet tárja az olvasó elé.

A fiktív tövű igék másik része, így az onomatopoetikus eredetűek jelentős hányada, és általában a magyarba már a megfelelő igeivítő képzővel bekerült jövevényigék is a képzővel együtt jelentek meg nyelvünkben. Ennek a rendkívül bonyolult problematikának az elemzésével foglalkozik a fejezet utolsó harmadában a szerző, és kitér az okok és körülmények vizsgálatára is. Végül arra a megállapításra jut, hogy a fiktív tövű igék kialakulásában „nagyon sokféle és sokrétű tényező” játszott közre.

A negyedik nagy fejezet a fiktív tövű igék családosulásának szerteágazó kérdéskörét fogja át. Először a családosulás típusaival és produktivitásával ismerttet meg, majd a kronológiai kérdésekre keresi a választ. Nyomon követi a legjellemzőbb képzőszembenállások történetét, különös tekintettel a *-d* : *-sz*t korrelációra.

A családosulás mértékét és valószínű okait megvizsgálja az egyes eredetbeli csoportokon belül is, amely igen érdekes felismerésekhez vezet. A fejezet végén a képzési lehetőségek gazdagságát, nyitottságát hangsúlyozza és utal a fiktív tövekből nagy számban képzett igevevekre, névszókra és e tövek elvonással létrejött gyakori önállósulására is.

A kötet végén nemcsak tömümatóként is használható szómatató, hanem külön képzőmatató is helyet kapott.

T. Somogyi Magda

Bíró Zoltán: Beszéd és környezet. Tanulmányok az anyanyelvhasználat köréből.
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 225 l.

A szerző figyelemre méltó nyelvészológiai megközelítésű tanulmányait adja itt közre. Az előszóban olvasható megállapítása szerint a kötetbe foglalt tanulmányok „egyfelől vizsgálják az életformaváltozás nyomán kialakult helyzetet, az iskolai és az iskolán kívüli anyanyelvi nevelésben mutatkozó akadályok természetét, azok működési módját, másfelől pedig ... választ keresnek arra a kérdésre, hogy az adott helyzetben milyen alapelvek és feltételek függvényében képzelhető el az anyanyelvi nevelést célzó tevékenységformák hatékony működtetése”.

A kötet öt tanulmányt tartalmaz. Az elsőben (A környezet fogságában) a szerző a nyelvi hátrányos helyzet vizsgálatával foglalkozik, és sok érdekes szöveget, városi és falusi tanulók fogalmazását, az eltérések kiértékelését közli. A második tanulmány (A szóértés feltételeiről) a családon belüli kommunikációról szól, többek között arról, hogy ha egy gyermek nem akar „bevenni” valamit, akkor azt másképpen kell „tálatni”. Emellett a családon belüli dialógus hiányáról („Nem lehet parancsolni neki” vagy „Kicsúszott a kezünkéből”) is sok érdekeset olvashatunk. A harmadik tanulmány (Család – Jövő – Esély) tizenhárom–tizennégy éves tanulók értékorientációs hálózatának szövegnyelvészeti elemzését tartalmazza, többek között annak a vizsgálatát, hogy a falusi szülők hogyan irányítják gyermekeik pályaválasztását, illetőleg, hogy ezzel összefüggésben milyen a tizenhárom–tizennégy éves tanulók jövőképe: hogyan vélekednek leendő foglalkozásukról, jövődöbéli életmódjukról, életfelfogásukról. A vizsgálat alapja itt is a megíratott fogalmazások (pl. ilyen címen: Egy napom tíz év múlva). A negyedik tanulmány (Holtpontra az anyanyelvi nevelés?) tárgyköre a fogalmazástani. A szerző itt elsősorban azt vizsgálja, hogy hogyan alakul a nyelvi kifejezőkészség. Végül az ötödik tanulmány (*Egy lehetséges út: a vizuális nyelv*) kiindulópontja az, hogy ma az információs anyagnak több mint 80 százalékát vizuálisan fogjuk fel. Emiatt a vizuális nyelv (a vizuális szövegekalkotás szabályainak összessége) meghatározza a környezettel való kapcsolatunkat. Lényeges mindebben az is, hogy a vizuális információk szöveggént hatnak az egyénre.

A szerző következtetései közül kiemelném azt, hogy az anyanyelvi nevelésnek a már meglevő eredményekre kell alapoznia. Így ha például a szép és helyes beszéd iránti igény még nem „tartozik a már meglevőhöz, akkor hiába a rádió, a tévé, az iskola, a nyelvművelők jó példája. Ehelyett az igény kialakításán kellene fáradozni”.

Szabó Zoltán

Bognár András: Útmutató Pest megye földrajzi neveinek gyűjtéséhez.

Pest megyei Levéltár–Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1984. 55 l.

A munka három nagyobb fejezetre tagolódik. Az első elméleti ismereteket nyújt a földrajzi név fogalmáról és fajtáiról. Felhívja figyelmünket a köznévi és tulajdonnévi elkülönítésének esetleges nehézségeire és a tulajdonnévvé válás folyamatára is. Szinkron

és diakron szemlélettel tekint a földrajzi nevekre. Jelzi, hogy a névkinccs eltűnt művelési, termelési, társadalmi, művelődéstörténeti mozzanatokat is őrizhet. Pl.: *Irtás, Tizennyócnapos, Szentegyházi dűlő*.

A földrajzi nevek két nagy csoportja a népi vagy szóbeli nevek, valamint a hivatalos vagy írásbeli nevek. A két típusnak számos változatával találkozhatunk, s a közöttük való eligazodásban minden kétséget kizáró támpontot ad Bognár példaanyaga.

Az Útmutató második nagy fejezete a gyűjtés segédeszközeit és felhasználásukat taglalja tárgyilagos stílusban, könnyen áttekinthető, világos elrendezésben.

Az Útmutató harmadik, s egyben legrészletesebb egysége a gyűjtőmunkáról szól. Bognár András, aki Bács-Kiskun megyei irányítóként több száz gyűjtést végzett, tapasztalatait teszi e lapokon közkincsé.

A földrajzinév-gyűjtemény híven tükrözi egy adott korszak és terület személynév és ragadványnév anyagát is. Pest megye minden bizonnyal változatos névanyagát a nemzetiségi nevek még sokszínűbbé teszik. Bognár először a magyar nyelvű fonetikus hangjelölést mutatja be, majd ezt követően a szerbhorvátot, a szlovákot, és a németet.

Az Útmutatót a legfrissebb szakirodalomra is kiterjedő hivatkozás és jegyzetanyag teszi még teljesebbé. Függeléként csatolták a törzslapot, a kül- és belterületi gyűjtőlapot is.

Vitányi Borbála

Debrecen utcanevei.

Szerkesztette: Nábrádi Mihály. Debrecen, 1984. 409 l., 1 térkép.

Lassan egyre több magyarországi város földolgoztatja és kiadja utcaneveinek történetét. Mivel ezek egymástól teljesen függetlenül készülnek és jelennek meg, nem kereshetünk bennük egységes koncepciót, egybevetéseket, összehasonlításokat. Valamennyi különböző elvek és módszerek alapján készült munka, s színvonaluk sem azonos. Debrecen utcaneveinek összeállítása mindezekben fölül még nagyobb szerzői kollektíva kutatásának az eredménye, s valamennyi névcikk más-más tollából kerülve ki, egyenetlen, aránytalan.

A bevezető a szerkesztő, Nábrádi Mihály munkája. A kiadvány céljának és szerkezetének ismertetése után a város területének és környékének földrajzi viszonyait, talajminőségét mutatja be. Debrecen neve eredetének magyarázatát és a környék középkori falvainak felsorolását történelmi események és hozzájuk kapcsolódó utcanevek említései követik.

A Debrecenre jellemző utcanévadási sajátságok felsorolása: elpusztult falvak, templomok, kápolnák nevének szereplése az utcanevekben, megkülönböztető jelzők (kis, nagy, új stb.) használata, utcaszerek elkülönítése stb. igen érdekes. Nagy kár, hogy ezekből mára már alig maradt fenn egy-két név. Az utcanévtörténetet három nagy szakaszra osztja a szerző: a kezdetektől a XIX. század végéig, a századfordulótól a felszabadulásig és a mai város utcái. Különösen az első időszak bemutatása lényeges, ahol az utcanevek mellett a debreceni kertekről és temetőkről is fontos helytörténeti adatokat

olvashatunk. A második időszakra – mint általában országszerte – a személynevek egyre nagyobb térhódítása a jellemző, s a harmadik időszakban csak erősödött ez a tendencia. A közel ezer utcanévből 379 személynévi eredetű, de igen sok a területre, talajra, vízre stb. utaló név (151) is. A bevezetőt 16 régi térkép illusztrálja a szöveg közé tördelve, amelyeknek nagy része a sokszoros kicsinyítés miatt bizony nehezen használható.

A kötet jelentős részét az utcanévtár foglalja el. A betűrendben felsorolt névcikkek fölépítése a következő. Félkövér dőlt betűkkel címszóként az utca mai neve található. Ezt követi a név magyarázata, a névadó életrajzi adatai, Debrecennel való kapcsolata (ha volt ilyen), az esetleges névvonatkozás megemlítése, az utca elhelyezkedése, végül a névcikk írójának betűjele. A névcikkek nem arányosak, néha túlmagyarázottnak, s némelyikben nem találunk utalást a névadás időpontjára.

A megszűnt utcanevekkel és a műemlékekkel külön-külön fejezetek foglalkoznak. Függelékben olvashatjuk az 1982–83-ban adott utcaneveket. Az egész könyvet a nagyon aprólékos, gondosan szerkesztett névmutató zárja le.

Hajdú Mihály

Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből 1–6.

Kiadja az ELTE Központi Magyar Nyelvi Lektorátusa. Budapest, 1983–84.

A sorozat füzetei a Magyar Nyelvőr, illetve a Nyelvünk és kultúránk című folyóiratban már közölt tanulmányok. 1983-ban 1, 1984-ben 5 dolgozat jelent meg a sorozatban.

1. Éder Zoltán: Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből

A dolgozat végigtekint a magyar mint idegen nyelv tanításának több mint 2 és fél évszázados történetén, kísérletet tesz a korszakolásra, válaszolja az egyes korszakok főbb vonalait, bemutatja a legjelentősebb tudós, tanár egyéniségeket és munkásságukat. A tanulmányt bibliográfia és 9 ábra egészíti ki.

2. Éder Zoltán: A magyar mint idegen nyelv diszciplináris helye

Az alapfogalmak tisztázása és a terminológiai kérdések áttekintése után Éder bemutatja a magyar mint idegen nyelv Szépe György által kijelölt diszciplináris helyét, majd kísérletet tesz arra, hogy a magyar mint idegen nyelv diszciplináját a nyelvtanítási-nyelvelsajátítási tipológia keretei közt helyezze el.

A magyar nyelv tanításának két fő típusa van: magyar mint anyanyelv és magyar mint idegen nyelv. Az első fő típus határainkon belül, magyar anyanyelvűeknek, magyar nyelvi környezetben folyó oktatása. Altípusai: 1. Határainkon kívül, a szomszédos szocialista országok egy tömbben élő magyar nemzetisége körében működő magyar tanulóiskolában, vagyis anyanyelvi környezetben, magyar anyanyelvű tanulók számára, anyanyelvi szinten folyó oktatás. 2. Határainkon kívüli, nyugati országokban magyar tanulóiskolákban, idegen nyelvi környezetben magyar anyanyelvű tanulók számára anyanyelvi szintű oktatás. 3. Határainkon kívül idegen nyelvi környezetben, magyar kolóniákban, a szülők külszolgálatára idején magyar anyanyelvű gyermekek anyanyelvi szintű oktatása. Átmeneti kategóriák: a) A szomszédos országok vegyes la-

kosságú területén kétnyelvű környezetben, ahol a többség nemzeti nyelvén folyik az oktatás, a magyar nemzetiségű gyermekek számára fakultatív nyelvoktatás. b) Nyugati országokban idegen nyelvi környezetben fakultatív magyaroztatás a magyar származású gyermekeknek. c) Nyugati és tengeren túli országokban idegen nyelvi környezetben különféle társadalmi szervezetekben folyó nyelvmegőrző oktatás magyar származású gyermekek számára. d) Magyar származású, főként nyugati országokból a Magyarok Világszövetsége meghívására hazánkba érkező fiatalok magyar nyelvtanítása.

A második fő típusnak – a magyar mint idegen nyelv – két altípusa van. 1. Az idegen ajkúaknak idegen, azaz forrásnyelvi környezetben való határainkon kívül folyó oktatása. Átmeneti kategóriái: a) Külföldi egyetemekre került magyar anyanyelvű hallgatók specifikus célú magyaroztatása. b) Szomszédos országokban két- vagy többnyelvű lakosság körében, ha az egyik nyelv a magyar, idegen anyanyelvűek magyartanítása. 2. Az idegen ajkúaknak határainkon belül, tehát célnyelvi környezetben való magyar nyelvi oktatása. Ez megvalósulhat a magyar a környezetnyelv szintjén és a magyar a második nyelv szintjén.

A tanulmányt irodalomjegyzék zárja.

3. *Hegedűs Rita: Nyelvtan és nyelvtanítás viszonya Bél Máttyás Sprachmeisterében*

Bél Máttyás munkája németek számára írott magyar nyelvkönyv. A tanulmány bemutatja, hogy miként vette át Szenczi Molnár Albert, illetve Kövesdi Pál munkáiból a Sprachmeister az egyes részeket és hogyan dolgozta át, rendezte egységes egészé a magyar nyelvről szóló ismereteket és gyakorlati tudnivalókat Bél Máttyás. Bár korábban is készültek magyar nyelvkönyvek, de azok elsősorban a magyar nyelv nyelvtani rendszerét kívánták bemutatni, tehát hagyományos grammatikák voltak, míg Bél Máttyás könyve a beszéd tanítását, gyakoroltatását tartotta szem előtt, ezért közelebb áll a mai értelemben vett nyelvkönyvekhez. Ezért is jelentős a magyar mint idegen nyelv tanításának történetében a munka.

4. *Kálmán Péter: Igeneveink használatáról*

A dolgozat az igenevek használatának néhány kérdését (a főnévi igenév állítmányi, tárgyi, cél- és véghatározói használatát, a melléknévi igenév időszemléletét, a való és levő igenevek szerepét és az igekötős igenevek sajátosságait) elemzi ezzel is elősegítve, hogy a külföldiek könnyebben sajátítsák el a magyar nyelvet. A tanulmányt irodalomjegyzék egészíti ki.

5. *Éder Zoltán–Kálmán Péter–Szili Katalin: Sajátos rendező elvek a magyar mint idegen nyelv leírásában és oktatásában*

A külföldi egyetemi hallgatók hazánkban folyó egyetemi magyar nyelvoktatásának alapelvei: a magyar mint idegen nyelv szemléletének érvényesítése, a nyelvi funkcióközpontúság és a szöveggözpontúság. Csak a 3 alapelv figyelembevételével folyó oktatás eredményezheti, hogy a magyart mint idegen nyelvet tanuló diák a nyelv összetett szabályrendszerét grammatikailag helyesen és a beszédhelyzetnek megfelelően alkalmazza. A dolgozat a magyar nyelvi rendszer néhány jelenségét: az ok-okozati viszonyt, az összehasonlítást kifejező mondatfajtákat, a birtokviszonyt, az igei állítmány formai és funkcionális rendszerét, a vonzatokat és az igekötők használatát a hagyományos nyelvtantól eltérő megközelítésben és csoportosításban mutatja be. A tanulmányt bibliográfia zárja.

6. Szili Katalin: *Nyelvünk a külföldieknek írt nyelvkönyvekben*

A dolgozat azt vizsgálja, hogy miként érvényesül a fokozatosan haladás elve „a nyelvtan feltétlen kiszolgálásával párosulva” 4 külföldieknek írt magyar nyelvkönyvben (Fábián, Pál: *Manuale della lingua ungherese*, 2. kiadás, Budapest, 1970.; Ginter, Károly–Tarnói, László: *Ungarisch für Ausländer*, 3. kiadás, Budapest, 1974.; Lelkes, István: *Manuel de hongrois*, 2. kiadás, Budapest, 1976; Szij, Enikő: *Kursz vengerszko-vo jazüka*, Budapest, 1979.). Szili Katalin felhívja a figyelmet arra, hogy milyen gondokat okozhat a túlzott anyanyelvi szemlélet és nyelvtanközpontúság, ezzel is sürgetve a magyar mint idegen nyelv sajátos szempontjainak érvényesülését a magyar nyelvkönyvben.

Molnár Ildikó

Fábián Pál: Nyelvművelésünk évszázadai.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984. 143 l.

Fábián Pál könyvében a történelmi-politikai helyzet jelzésétől a nyelvtudomány fejlődésén keresztül a tömegkommunikációs eszközök szerepéig igen tág keret övezi a nyelvművelés történetét az első nyelvemlékektől máig.

Az I. fejezetben a kötet megértéséhez feltétlenül szükséges ismereteket adva a szerző a nyelv változásának mibenlétéről, a megújulás és a megőrzés állandó, de változó arányú jelenlétéről; megvilágítja a nyelvfejlődés és a nyelvfejlesztés fogalmát, a neológia és az ortológia jelentését. A további vizsgálódás egyik szempontja az lesz, hogy egy-egy korszak nyelvfejlesztő tevékenységében a neológia vagy az ortológia az uralkodó módszer.

A kötet tagolása rugalmasan alkalmazkodik az adott korszakban lezajlott külső és belső nyelvi események által meghatározott szükségletekhez. Ennek megfelelően a kezdetektől a nyelvújítás koráig századonként mutatja be a tudatos nyelvfejlesztésre utaló első jeleket: felbukkan néhány mesterségesen létrehozott szóalak; megjelennek az első nyelvtanok, szótárak; csiráiban fellelhetők az irodalmi nyelv egységesítésére irányuló törekvések; felmerül a tudományos nyelv „magyarosításának” szükségessége.

A későbbiekben a nyelvfejlesztésben mutatkozó fordulópontok szorosan kötődnek a történelmi-politikai sorsfordulókhoz. Így külön fejezet foglalkozik a nyelvújítás korával (1772–1867), majd a kiegyezéstől a felszabadulásig terjedő időszak jellemzésével, végül a felszabadulás óta eltelt évtizedek eseményeivel. Minden fejezet elején vázolja a történelmi hátteret, kiemelve azokat a vonásokat, amelyek hatással vannak a szellemi életre, s ezzel a nyelvművelés szerepére, mikéntjére is.

Bemutatja a tárgyalt korszakban újonnan megjelenő, a nyelvvel közvetlenül foglalkozó nyelvtanokat, szótárakat, amelyek a nyelv rendszerének, szabályainak megismertetésével segítik a nyelvművelést. Ezenkívül meggyorsítják az egységes, normalizált nemzeti nyelv kialakulását is, csakúgy, mint az egyre szaporodó irodalmi alkotások, a terjeszkedő sajtó, később a rádió, színház, film, televízió.

Mérföldkő a nyelvművelés történetében a Magyar Tudományos Akadémia megalakulása: ezentúl ez tölti be a hivatalos irányító, szervező központ tisztét. A századfor-

dulón csatlakozik munkájához a Magyar Nyelvtudományi Társaság és folyóirata: a Magyar Nyelv.

A szerző folyamatosan értékeli a megemlített műveket, elemzi a szervezetek és az egyének tevékenységét, az eredményeket és a kudarcokat egyaránt; kijelöli helyüket a nyelvművelés történetében.

Külön fejezetben kap helyet a határainkon túli magyar nyelvművelés helyzete, feladatai, gondjai.

A mű legfontosabb feladatának a szerző a szövegalkotás és a beszédkultúra fejlesztését látja.

Bőséges irodalomjegyzék egészíti ki a kötetet.

Szefű Mária

Felde Györgyi: Nyelvi játékok az anyanyelvi ismeretterjesztés szolgálatában.

Kiadja a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Budapesti Szervezete, Budapest, 1984. 235 l.

Mesterséges programokat kialakító korunkban is az emberi agy kombinatív képességére épít ez a nyelvi játékos feladatgyűjtemény. Nyelvi: mert a magyar nyelv szinkron és diakron rétegéből veszi anyagát, szemléletesen bizonyítja, hogy nyelvünkben mennyire fontos a magán- és mássalhangzók időtartamának megkülönböztetése, törekszik a szókincs gyarapítására, a helyesírás fejlesztésére, felvet jelentéstani, mondatalkotási kérdéseket, foglalkozik a frazeologizmusokkal stb. A nyelvi műveltségen kívül művelődéstörténeti, mitológiai ismereteket is közvetít.

A könyv a bevezetőt követően két nagy egységre tagolódik: a példatárra és a megfejtésekre. A kilenc fejezet egyike a szavak gyűjtése megadott betűkkel (hangokkal), betűkapcsolatokkal (hangkapcsolatokkal).

Szemléletes az azonos betűvel kezdődő és végződő kifejezésekre alkalmazott csiga-szavak elnevezés.

Hiányzó betűk pótlása a cél a következő fejezetekben. Ismert versidézetek eredeti szövegének rekonstruálása, közmondások felépítése iskolák anyanyelvi szakköreiben is bizvást sikerre számíthat.

Hétféle betűcserejáték számos változatát mutatja be a harmadik fejezet. Közülük a szólánc, mely megadott szóból mindig egyetlen betű változtatásával alkot egy másikat, közismert.

A kevésbé ismert játéktípust magyarázat kíséri. Ilyen a példaként bemutatott szó megfordításából ugyancsak értelmes szó létrehozása: a palindrom. Leleményességet kíván a magyarországi földrajzi nevek visszafelé olvasásából kialakítható értelmes magyar szavak csoportja.

A szavak szerkezetének vizsgálata a szóelrejtő játékok lényege. E fejezetcímek képszerűsége is: banánszavak, intarzia, kenguru, közelebb visz a helyes megoldáshoz. Hozzájárul a nyelvi fantázia gyarapításához. A szavak története, szerepváltozása című rész maximális érdeklődésre tarthat számot azok körében, akik vonzódnak a nyelv- és kultúrtörténethez.

Külön értéke a könyvnek, hogy kisebb megszorításokkal idegen nyelvre is átültethető. Gazdagodhat belőle minden érdeklődő, aki a példák mögött megsejti a játék komolyságát, anyanyelve, anyanyelvünk törvényszerűségeit.

Vitányi Borbála

Géczi Lajos: Makó utcanévei 1851-ben.

Makó, 1984. 13 l. (A Makói Múzeum füzetek 37.)

A múlt század közepén a helységek népességére, település-struktúrájára, adóviszonyaira vonatkozó nyilvántartások száma ugrásszerűen megnőtt. Hasonlóképpen a telekkönyvi bejegyzések száma is. E jegyzőkönyvek értékes forrásul szolgálnak társadalmi, gazdasági és település-történeti szempontból, bennük ugyanis a kül- és belterületi földrajzi nevek gazdag anyagát találjuk.

Géczi Lajos munkájának második része az 1851. évi utcanéveket közli betűrendben, eredeti előfordulási alakjukban, a telekkönyvi felvétel sorrendjében. Ezt követi a lokalizálás és az utcanév eredetének megállapítása. Ily módon 175 utcanévet közöl, nagyobb részben személynévi eredetűt. Az utcában levő építmény is a leggyakoribb névadási indítékok egyike.

A második utcanévjegyzékben a jelenlegi 131 nevet sorolja föl, s mellettük az 1851. évi nevüket is. A nevek egytized része változatlan, 1851 óta él.

Vitányi Borbála

Gósy Mária: Hangtani és szótani vizsgálatok hároméves gyermekek nyelvében.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 90 l. (Nyelvtudományi Értekezések 119.)

A dolgozat egyetlen korcsoport, a háromévesek hangtani és szótani sajátosságait vizsgálja. Azért választotta ezt az életkort Gósy, mert a hároméves „gyermek már rendelkezik a magyar beszédhangok képzésének legalapvetőbb sajátosságaival, de a magyar hangrendszer teljes egészében még nem alakult ki” nála. A szerző a nyelvi anyagot 1972 és 1976 között gyűjtötte 30 gyermektől. A magnetofonfelvételek mellett írásban rögzített feljegyzéseit is feldolgozta. A 30 gyermek közül egy kislány beszédének akusztikai vizsgálatát is elvégezte.

Az értekezés feltárja és elemzi a háromévesek beszédhang- és fonémaállományát. Megállapítja, hogy a hangállomány elemszáma megközelíti a köznyelvet. „Ezek a beszédhangok rendszert alkotnak, amelyben rendszertörvények és tendenciák mutathatók ki.” A kialakult fonémák is rendszert alkotnak, bár néhány rövid és hosszú mássalhangzó-fonéma, elvéve néhány magánhangzó-fonéma is hiányzik a hároméves életkorban. A mássalhangzók közül a gyermekek 95%-ánál hiányzott a pergő hang, 80%-uk hibásan ejtette a réshangok és zárréshangok egy részét. A vizsgált háromévesek 25%-a nem ejtette az elöl képzett ajakkerekítéses, középső és felső nyelvállású rövid és hosszú magánhangzókat. Ezután sorra veszi Gósy Mária azokat a hangsorépítési szabály-

szerűségeket, amelyek eltérnek a köznyelvi normáktól. A háromévesek nyelvében fel-lehető tendenciák a következők: hibás hangképzés, hanghelyettesítés, hangelhagyás, hasonulás, hangátvetés, kötőhangzó-változás és a hangrendi harmónia túlszabályozása. Majd korszerű fonetikai módszerekkel vizsgálja a szerző az akusztikai elemzésre kiválasztott kislány beszédhang- és fonémaállományát, hangjainak időtartamát, hangmagasságát, magánhangzóinak formánsszerkezetét, a mássalhangzókat alkotó összetevőket és az intenzitásviszonyokat. Megállapítja, hogy a gyermek hangterjedelme 170–500 Hz között mozog. A beszédhangok akusztikai szerkezetének elemzésében – a köznyelvi ejtéshez viszonyítva – az alábbi eltéréseket tapasztalta Gósy: a kislány magán- és mássalhangzóinak formánsai nagyobb frekvenciájúak, az egyes összetevők frekvenciahatárértékei pedig nagyobb tartományban szóródnak, mint a felnőtt női ejtésben.

A háromévesek beszédének szótani sajátosságait vizsgálva 1256 szót elemzett Gósy. Ezek 40,76%-a főnév, 39,49%-a ige volt. Egy szófajon belül feltárta a minőségi és mennyiségi viszonyokat, bemutatta a már elsajátított elemeket és a még kialakulóban levőket.

A dolgozatot bőséges irodalomjegyzék és 18 hangszíneképet, illetve intenzitásgörbét bemutató ábra egészíti ki.

Molnár Ildikó

Hernádi Sándor: Elmondani nem is nehéz.

Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984. 348 l.

Az igényes nyelvhasználat megköveteli a tudatos szövegalkotást. A szerző a címadástól a megfogalmazáson át a megszólalásig követi nyomon a szöveg keletkezését. A 18 fejezetből álló kötet tematikailag három nagyobb egységre tagolódik.

Elsőként a szöveg felépítésének útját járja végig. A mondanivaló összeállítását megelőzően össze kell hangolni a közlési szándékot a neki leginkább megfelelő formával és stílussal. Az anyaggyűjtést a periodikák, szakkönyvek, bibliográfiák és a kritikai műfajok tükrében mutatja be. Ehhez szorosan kapcsolódik a jegyzetekben és a cédulákon gyűjtött anyag elrendezése, majd a gyűjtött anyagnak, saját ismereteinknek egybeszerkesztése. A tartalmi munkát megelőzheti a szerkezeti vázlat, mely gondolatmenetünk mozzanataira utal. A szöveg konstrukciójával kapcsolatban általános érvényű szempontokra irányítja az olvasó figyelmét: a cím és a bevezetés egységére, a tárgyalás tételmondataira, az értékelő, az előzményekre visszautaló befejezésre.

A könyv fejezetei gyakorlatokat is tartalmaznak. Hogyan könnyíthetjük meg a szöveg követését partnerünk, az olvasó számára? Milyen nyelvi eszközökkel tehetjük zavartalanná az értelmezést? A tanulmány második nagy egysége ezekre a kérdésekre ad feleletet. Az olvasó figyelmét irányíthatjuk a szöveg különböző bekezdésekre tagolásával, az írásjelekkel, az árnyaltabb központozással, a nyomdatechnikai kiemelésekkel stb. Ha a szöveg előszóiban is elhangzik, arra kell törekednünk, hogy a téma kibontási módja, az akusztikai elemek, kifejező mozgások lekössék a hallgatót.

A harmadik nagy egység szóbeli és írásbeli műfajokat tárgyal. Az utóbbiak közül a levelet, az értékelést, a minősítést, az önéletrajzot. Az előbbieket gazdag példatárából a beszélgetést, a vitát és az előadást.

Hernádi Sándor kötetével megnyilatkozásaink lehetséges szövegekönyvében lapozgathattunk. Javaslat: „nemcsak az alkotásban kell edződnünk, fejlődünk kell a befogadásban is” elgondolkodtató.

Vitányi Borbála

Hernádi Sándor: Kis magyar helyesírás.

Madách Könyvkiadó–Móra Kiadó, Bratislava–Budapest, 1984. 254 l.

Hernádi Sándor népszerű helyesírási segédkönyve a legszélesebb közönség számára készült. A nyelvtan tanulásától, a helyesírási szabályok bemagolásától húzódozó olvasónak igyekszik megkönnyíteni a száraznak érzett ortográfiai ismeretek elsajátítását.

A kötet első részében a magyar helyesírás alapelveit ismerteti, közérthetően magyarázza meg a legfontosabb szabályokat. Ezt követően típuszótárt közöl, gazdag példaanyagot nyújtva az olvasónak. A szabályok alkalmazását, a tanultak ellenőrzését elősegítő különböző nyelvi játékokat állított össze a szerző, ezeket tartalmazza a könyv harmadik része (a megoldásokat megadva), ezer példamondattal zárva a helyesírási kézikönyvet.

Fodor Katalin

Honismeret és földrajzinév-gyűjtés.

Szerkesztette: Máté György. Hajdú Mihály előszavával. Kiadja a Pest megyei Művelődési Központ és Könyvtár, Szentendre, 1984. 40 l.

Pest megyében 1984-ig csak szórványos földrajzinév-gyűjtés folyt. A rendszeres földrajzinév-gyűjtés megkezdése alkalmából jelent meg ez az országos tapasztalatokat is közreadó válogatás.

A tanulmánygyűjtemény előszavában Hajdú Mihály áttekinti az országos mozgalom má nőtt helynévgyűjtés jelenlegi helyzetét.

Cs. Nagy Lajos dolgozatából megtudjuk, hogy a Budapesti Tanítóképző Főiskolán 1982-ben elméleti majd gyakorlati előkészítéssel megindult a földrajzinév-gyűjtés. *Markó Imre Lehel* tanulmányában egymással összefüggésben tekinti át a földrajzinév-gyűjtést mint szinkron vizsgálatot, és földrajzi nevek kutatását mint diakron elemzést. *Dudás László* a népművelő szemszögéből magyarázza a földrajzi nevet, és aláhúzza a földrajzinév-gyűjtemények iskolai hasznosításának sokoldalú lehetőségeit. A földrajzinév kötet néhány nyomdakész lapját előlegezi *Hegedűs Attila* Kisnémedi földrajzi neveinek közzétételével. *Horváth Lajos* levéltáros, a gyűjtés megyei irányítója a több éves munka ütemtervét közli.

Vitányi Borbála

Kálnási Árpád: A fehérgyarmati járás földrajzi nevei.

Debrecen, 1984. 508 l. (Szabolcs-Szatmár megye földrajzi nevei 2.)

Kálnási Árpád könyve Szabolcs-Szatmár megye fehérgyarmati járásának (36 község) teljes földrajzinév anyagát tartalmazza.

A szerkesztői előszó sorra veszi a megyében folyó földrajzinév-gyűjtés eredményeit és gondjait. A fehérgyarmati járás közigazgatási határai megváltoztak, de a kötet a régi etnológiai, népnyelvi és néprajzi egységet vette figyelembe.

Kálnási felhasználta a járásról eddig nyomtatásban megjelent helynévanyagot, a szakdolgozatokat, a helységnévtárak adatait, Pesty Frigyes 1864. évi gyűjtését és Csűry Bálint szamosháti szótárát.

Az adattár a bel- majd a külterületi neveket betűrendben tekinti át, ezért a kötet névmutató nélkül is könnyen használható. A szűkszavú adatközlésnél többet nyújt a községek történetére, nevük eredetére, lakóinak összetételére, számára vonatkozóan.

A névcikkek felépítése követi az eddigi gyakorlatot, csupán abban tér el tőle, hogy a népnyelvi alakot megelőzi a címszó, amely többnyire a név köznyelvi alakja. A valódi és alaki tájszavakat azonban nem köznyelviesíti.

A szakirodalmat idézve több esetben középkori, már elpusztult településekről is hírt ad.

A kötet végére került a két fontos kiegészítő, a földrajzi köznevek, helyzetviszonyító elemek szótára és a nagyszámú felhasznált forrás jegyzéke, amely Szabolcs-Szatmár megye többi járásához is pontos eligazítást nyújt.

Vitányi Borbála

Kelemen Béla—Szász Lőrinc: Dicționar frazeologic român—maghiar.

Editura științifică și enciclopedică, București, 1984. 558 l.

A frazeológiai szótár címet viselő kiadvány tulajdonképpen kifejezésszótár: román kifejezések szerepelnek benne magyar értelmezésekkel, rendszerint a megfelelő magyar kifejezésekkel. Nem igazi frazeológiai szótár, már csak azért sem, mert — ahogy a szerzők az előszóban jelzik — közmondásokat nem vettek be a szótár anyagába, amit azzal magyaráznak, hogy ezek gyakorisága és használati értéke „kisebb a mindennapi beszédben”, mint — feltehetően — a többi frazeológiai egységnek, ami aligha elfogadható vélemény.

A kifejezésanyagot szótárszerűen közlik. Ábécérendbe állított címszavak segítenek az eligazodásban, amelyek a kifejezések fő jelentéshordozó elemei. Így például a 'kudarcot vall, csődöt mond' jelentésű *a ieși abroș* az *abroș* címszó alatt olvasható. De mert az előszóban sehol sem olvashatunk a *frazeologia*(i egység) vagy a *kifejezés* fogalmáról, illetőleg e két műszó jelentéséről, az olvasó számára nem világos, hogy milyen nyelvi elem kerülhet, illetőleg nem kerülhet be egy ilyen szótárba. Hogy például a *potop de cuvinte* 'szóözon' idetartozik, az érthető és világos, az *a face curte* 'udvarol' egy elképzelhető vagy feltételezhető felfogás alapján szintén elfogadható, de hogy miért frazeológiai egység, sajátos kifejezés egy irodalomtudományi műszó, a *curent literar* 'irodalmi áramlat', az aligha magyarázható meg.

Ezeket az elvi kérdéseket nem számítva a szótár gazdag román, illetőleg magyar kifejezésanyagot tartalmaz, ami önmagában is nagy érték. Ezt elsősorban olyan nyelvi egységek példázzák, mint az *a trăi ca lupul în pădure* 'él, mint Marci Hevesen' (szó szerint: úgy él, mint farkas az erdőben). Emiatt állíthatjuk, hogy a szótár a fordítómunkát végzők, a románból magyarra fordítók számára hasznos munkaeszköz. Mint ilyennek az értékét az is emeli, hogy nagyon sok esetben a kérdéses kifejezés stilisztikai minőségét is közlik, ami sok mindenben eligazít. Minősítő kategóriáik közül példaként a következőket említhetjük meg: bizalmas, gúnyos, tréfás, népies, tájnyelvi.

Szabó Zoltán

Kempelen emlékezete. Írások és megemlékezések Kempelen Farkas születésének 250. évfordulójára.

Szerkesztette: Bolla Kálmán. Kiadja az MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 1984. 152 l. (Magyar fonetikai füzetek 13.)

A kötet első felében az 1984. május 18-i Kempelen-émlékülésen elhangzott előadások kivonatát találjuk. *Benkő Loránd* elnöki megnyitójában Kempelennek a magyar nyelvtudományban betöltött helyét, jelentőségét kiemelve a tudománytörténeti kutatások szükségességét hangsúlyozza. Szintén a tudománytörténet oldaláról közelíti meg Kempelen személyiségét *Balázs János*, az emberi beszéd mechanizmusáról vallott felfogását, a herderi nézetekhez kapcsolódó, azt továbbfejlesztő nyelvfilozófiai nézeteinek újszerűségét, jelentőségét elemezve. *Tarnóczy Tamás* Kempelen beszélőgépeinek működési elvét, a gép felépítését ismerteti (a rekonstruált géppel ő maga is szólaltatott meg hangsorokat), majd röviden összefoglalja a későbbi (mechanikus, illetve elektromos beszélőgépek) fejlődéstörténetét. A beszélőgép alapjául szolgáló hangszer, a paraszti duda szerkezetét, felépítését, működését írja le *Bartók János*. *Kassai Ilona* rövid történeti áttekintést ad az utóbbi kétszáz év magyar beszédfiziológiai kutatásairól, *Gósy Mária* pedig a beszédpercepció kutatások két évszázadát foglalja össze. *Kovács Emőke* a logopédia, *Pataki László* a foniátria legújabb eredményeit összegezi röviden.

Vértes O. András zárószava után *Molnár József* a beszélőgép jelentőségét hangsúlyozó bevezetőjével egy – a beszélőgép megalkotásának történetét leíró – részletet közöl Kempelen művéből.

A kötet második részében három nagyobb fonetikai tárgyú tanulmány található, elsőként *Bolla Kálmán* írása az egyetemes fonetikai hangszabványról. A szerző D. Jones rendszerének továbbfejlesztésével kinoröntgenografikus, hangszínképelemzéses, számítógépes és szubjektív elemzéssel egy 24 típusból álló magánhangzó-szabványt ad, az egyes hangok pontos paramétereit megadva, valamennyi hangról a képzési és hangzásbeli sajátságokat tükröző tablót közölve. *Gósy Mária* a kategoriális percepcióval foglalkozó vizsgálatait ismerteti, a mássalhangzó-időtartamok, a veláris magyar magánhangzók időtartam- és frekvenciaváltozását, illetve a felpattanó zöngés zárhangok magánhangzós hangkapcsolatainak azonosítását vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy a kategoriális percepció univerzális, csupán kimutatásának módja függ a vizsgált nyelv típusától. *Kassai Ilona* és *Lea-Liisa Lahti* kísérletsorozatával (egy neutrális és emfatikus

mondatpárnak, és a neutrális mondat 15 nyomatékos változatának csak a zöngét tartalmazó felvételét elemezve) igazolja, hogy a finn és magyar nyelv intonációját nagyfokú hasonlóság jellemzi.

Fodor Katalin

Kiss Jenő: Magyar madárnevek. (Az európai madarak elnevezései.)

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 362 l. (Nyelvészeti tanulmányok 28.)

„A madaraknak az emberi nyelv is köszönhet valamit: azokat a szavakat, kifejezéseket, mondatszókat, amelyeket valamilyen formában a madarak (madárhangok, madárénekek) hívtak életre.” A madárnevek elemzésére, magyarázatára, eredetétetésére Kiss Jenő vállalkozott.

A mű törzsanyagát kitevő névtár – számításaim szerint – 450 madárfaj nevével foglalkozik; e madarak közül mintegy 350 faj fordul ma elő Magyarországon. Az adattár szócikkeit a szerző a nemzetközileg elfogadott ornitológiai csoportosítás, azaz a madarak állatrendszertani helye alapján sorjázza, s így a bűvár-alakúaktól a daru-alakúakon – és még 17 hasonló madártani kategórián – át végül eljutunk az énekesmadár-alakúakig. Az egyes szócikkek címszava az illető madár ma érvényes tudományos magyar neve és annak latin szaknyelvi megfelelője. Ezután a legfontosabb madártani szakmunkák lelőhelye olvasható, ahol az érdeklődő megtalálhatja a kérdéses madárfaj részletes ornitológiai leírását. A névtári szócikk ezt követően a latin terminus magyar elnevezéseit rendszerint szótörténeti rendben közli, s megadja e nevek eredetét, illetőleg létrejöttüknek indítékát. A madárnévtár nyelvészeti jelentősége véleményem szerint abban rejlik, hogy szócikkei 1. számos értékes, az eddig ismertnél korábbi szótörténeti adatot (alakváltozatot, származékot) és jelentést, 2. jó néhány új szófejtést és 3. hasznos névtani, névtipológiai megállapítást tartalmaznak, továbbá 4. mintaszerű a szócikkek adatközlése, filológiai pontossága. A szerző valamennyi adatát lelőhelyével együtt adja meg, s ez a könyvben bemutatott hihetetlenül gazdag madárnévvilágot: a sokezer régi nyelvi és nyelvjárási madárnevet, valamint az idegen nyelvi párhuzamként közölt – ugyancsak ezres nagyságrendű – névanyagot figyelembe véve rendkívüli teljesítmény.

A bevezető és egyben értékelő fejezetek a magyar madártani nevezéktan történetét, a névtár megszerkesztésének elvi-módszertani kérdéseit és a névtani anyag közlésének elveit ismertetik, majd a szerző az adattárból levont tanulságokat, madárneveink onomasztikai problematikáját összegezi, illetve elemzi. A névadási típusok, A népi és a tudományos névadás, A madárnevek eredetvizsgálata és Az etimológiai típusok című, kitűnően felépített fejezet a magyar madárnevekre vonatkozó ismereteink példamutató összefoglalása.

A függelék a madártani és a nyelvészeti források terjedelmes jegyzékét, valamint a betűrendes névmutatót foglalja magában.

Kiss Jenő Magyar madárnevek című műve az első nyelvészeti szempontú magyar madárnév-monográfia.

Zaicz Gábor

Nagy Jenő: Néprajzi és nyelvjárási tanulmányok.
Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1984. 390 l.

A kötet a szerző eddig megjelent munkáinak egy részét, a legfontosabb cikkeit, tanulmányait tartalmazza. Az *Előljáróban* beszámol kutató munkásságáról, a Csűrnytánítványként való pályakezdeésről és a későbbi tevékenységéről. A különböző témájú tanulmányokat négy nagy fejezetbe csoportosította. Ezután következik a szerző szaktudományi és tudománynépszerűsítő közleményeinek jegyzéke, továbbá rövidítésjegyzék, jegyzetek és névmutató.

Az első fejezet (A népi életforma köréből) a szerző etnográfiai tanulmányait tartalmazza. Szóba kerül ezekben a kendermunka, a vállfőhímzés, orsó- és zsindefaragás, szénacsinálás, téglavetés, juhsajtkészítés, továbbá a lakodalom, temetés és a népviselet (a székely posztóharisnya, a kalotaszegi varrottások). Mindegyik dolgozatban fontos részlet a kérdéses munkakör szakszókincsének a vizsgálata. A szerző nagy érdeme, hogy a kutatás módszertanára is utal, sőt két tanulmányban erről külön is szól: a szavak és dolgok módszere, valamint a szótörténet és viselettörténet összefüggése.

A második fejezet (A nyelvjáráskutatás köréből) az előbbinél rövidebb. Itt a fő téma az erdélyi szász nyelvjáráskutatás. Különös figyelmet érdemel a sajátosan magyar nyelvjáráskutatási témájú dolgozat: A romániai magyar nyelvjáráskutatás atlaszában néhány kérdése. Ebben többek között a kérdőív összeállításának szempontjairól tájékoztat.

A harmadik fejezet (A nyelvi kölcsönhatások vizsgálatához) tanulmányai a román, szász és magyar nyelvi érintkezés kérdéskörébe vágnak, például: Sófalva község nyelvében mutatkozó román nyelvi hatás, a Beszterce vidéki szász tájszólás magyar elemeinek történeti rétege, a rónaszéki magyar nyelvjárási mássalhangzóinak időtartamában (a hosszú mássalhangzók rövid ejtésében) megfigyelhető német, illetőleg román hatás.

A negyedik fejezet (Megemlékezések) a szerzőnek Csűrny Bálintról, Vámszer Gézáról és Tarisznyás Mártonról írt nekrológiáit tartalmazza.

A kötet hű tükre Nagy Jenő gazdag néprajzi és nyelvészeti munkásságának.

Szabó Zoltán

Nevek térben és időben.

Kiadja a Korunk Szerkesztősége. Szerkesztette: Veress Zoltán. Kolozsvár-Napoca, 1984. 86, 10 l. (Korunk füzetek 1984. 1.)

A széles körben olvasott Korunk füzeteknek ez a száma hét cikkével a névtudományt népszerűsíti, nem egy esetben azonban saját kutatási eredményekre is felfigyelhetünk.

Murádin László Név és nyelv címen a névadás és névhasználat legfontosabb kérdéseivel ismerteti meg az olvasót. A mai névrendszerek megértéséhez bemutatja a héber, görög és latin névhasználatot. A családnevek különböző változatainak tárgyalása során a magyar családnevek főbb típusait is tárgyalja. *B. Gergely Piroska* Választható nevek és a névválasztás címen a névválasztás és főleg a névdivat sokféle szempontjáról tájékoztat. Dolgozatának a legfontosabb és egyben legértékesebb része az erdélyi ma-

gyar utónévhasználatra vonatkozik: húsz tájegység (pl. Kalotaszeg, Szilágyság, Bánság, Mezőség, Érmellék, Csík, Udvarhely stb.) egyrészt leggyakoribb, másrészt éppen nagyon ritka utóneveit veszi számba, és a különbségeket magyarázza. Ebben a gazdag anyagú számbavételben jórészt saját kutatásaira alapoz. *Janitsek Ernő* a román előnevekről (családnevekről) szól (A román előnévrendszer), részletesen tárgyalja kialakulásukat és az idevágó kutatásokról is tájékoztat. Érdekes kérdéseket tárgyal *Nagy Olga* is (Noment est omen – A névadás kultúrtörténetéhez): a névadás a létbe való bejegyzés, hisz a megnevezés teremtés, esetleg újratemtés. Főbb kérdéskörei: beszélő nevek, a névadás kényszere, a név kimondása hatalom, a nevek metamorfózisa. *Kovácsné József Magda* huszonegy hargitai település (a Havasaljának nevezett tájegység, vagyis Zetelaka, Homoródfürdő, Kápolnás falu és környékének) élő személyneveit vizsgálja (Egy kis tájegység személynevei). A vizsgálat alapja 20 266 személy mintegy százezer névadata. Eredményként többek között a Havasaljára jellemző vonásokat emeli ki, például azt, hogy míg Kalotaszegen a ragadványnevek nagy részét köznyelvi szavak teszik ki, Havasalján jóval nagyobb a tájszóval alakult ragadványnevek aránya. *Király Ernő* Állampolgárság és névhasználat címen a névadás, névhasználat jogi kérdéseit, többek között a család- és utónév anyanyelvi használatára vonatkozó törvényeket, szabályokat tárgyalja. A füzet utolsó része a *Kolozsi József* összeállításában készült Névszótár (utónévszótár), amelyben elsősorban a nevek eredete, esetleges eredeti közszói jelentésük olvasható, de az alakváltozatok is szerepelnek benne.

A Korunk füzeteknek a nevekről szóló száma mind szaktudományi, mind pedig tudománynépszerűsítő szempontból egyaránt jelentős kiadvány.

Szabó Zoltán

Penavin Olga: Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz.
Újvidék, 1984. 150 l.

A szerzői előszó tájékoztat az atlasz létrejöttének körülményeiről, céljáról, tartalmáról. A kutatópontok ismertetése bemutatja Horvátország, pontosabban Szlavónia keleti felének magyarok vagy magyarok által is lakott falvait, városait. A Dráva–Száva köze keleti szögletének tizenegy településéről valók az adatok, ezeket tüntetik föl a térképek. Ezeket egyenként is vizsgálat alá veszi a bevezetés, megadja magyar és szerbhorvát nevüket, bemutatja földrajzi környezetüket, rövid történetüket, lakosságukra vonatkozó legfontosabb adataikat, mai fejlettségüket: közlekedési viszonyaikat, kulturális helyzetüket. Különösen fontosak a nyelvhasználatra vonatkozó megjegyzései, megállapításai, a lakosság összetételére vonatkozó történeti statisztikai adatai. Két térkép is szemlélteti a települések elhelyezkedését, amelyek egyikén a városi vonzáskörzeteiről is tájékoztatást kapunk.

A könyvben szereplő 160 térképlap ugyanennyi szó följegyzését jelenti, s megválasztásuk a gyakorlott kutató alapos elmélyültségét, jó nyelvérzékét, tökéletes szakmai ismeretét bizonyítja. Szép számmal található fonetikai jellegű térképlapok, melyeken az igen erős illabiális tendencia, a zártabb ejtésforma, a középső nyelvállás illabiális palatális (ʔ) használatának aránya, a diftongusok legkülönbözőbb fajtáinak megléte, a

zöngétlen zárhangok hehezetessége, mássalhangzótorlódások föloldására való törekvés, az egyaránt megtalálható *l*-zés és *j*-zés stb. jól megfigyelhető. A szótövek vonatkozásában elsősorban a *v*-tövék különleges használata (szótári töben is meglévő *v*-s forma) a föltűnő, de a teljes tövek megléte *-n* végű szavak esetében is jellegzetes. A szóképzés és szoragozás területén éppen úgy találkozunk nyelvjárási sajátosságokkal, mint a lexikális realizációk között. E tekintetben a korosztályok nyelvhasználati, szóhasználati különbségei a legtanulságosabbak.

A kutatott szavak azonban jelentésük vonatkozásában is fontos kategóriákra oszlanak, s az elhelyezésük, egymás utáni sorrendjük ezt a jelentéstartalmi fölosztást követi. Első helyen az emberrel kapcsolatos szavak állnak (testrészekre, rokonsági fokokra, foglalkozásokra, cselekvésekre; táplálkozásra: ruházkodásra utalók). Ezt követik az ember környezetére vonatkozók (ház és környéke, annak eszközei; állatok és azok cselekvései; a növényvilág műszavai). Külön csoportot képviselnek az időre, elsősorban a napok megnevezésére szolgáló szavak. Az egész beosztást a toldalékos formák, a nyelvtani térképlapok szavai zárják le.

A könyv legnagyobb részét maguk a térképlapok foglalják el. A települések helyére beírt sorszámok utalnak a földrajzi elhelyezkedésre, s mellettük a pontos fonetikai lejegyzésű szavak és azok variánsai találhatók. A címszót magyar és szerbhorvát nyelven egyaránt megadja a térkép. Tájékoztatásul a folyók mellett a nagyobb helységek, városok nevei is szerepelnek megfelelő helyükön mindkét nyelven.

Az adatközlők neveinek fölsorolása után szerbhorvát nyelvű összefoglalás teszi teljessé a munkát.

Hajdú Mihály

Rácz Sándor: Földeák és környéke tájszótára.

Budapest, 1984. 145 l. (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 168.)

Rácz Sándor gyűjteménye szülőfaluja, Földeák község valódi és jelentésbeli tájszavait tartalmazza. Bevezetésében leírja kapcsolatát a településsel, az adatgyűjtés módszereit, lehetőségeit. Utal arra is, hogy a valódi tájszavakon kívül fölvette gyűjteményébe azokat a köznyelvben is megtalálható szavakat (tolvajnyelvi, nemi életre vonatkozó stb. szavakat), amelyek értelmező szótárainkban nem szerepelnek, vagy *nép.* minősítéssel hívták föl a szerkesztők az olvasók figyelmét ezek nyelvjárási, népnyelvi használatára. E szavak, elsősorban az obszcén kifejezések és azoknak köznyelvi szavakkal való helyettesítései különös hangulatúvá teszik a szótárt.

A bevezetés további része bemutatja Óföldeák község történetét, szakirodalmi említéseit, nevének előfordulásait és etimológiáját Inczefi Géza nyomán; ismerteti a népmozgalmak legfontosabb adatait és irányait, közli az anyag elrendezésének módját, a hangjelölés alapelveit, az adatközlők, valamint a munka megjelentetésében közreműködő személyek és intézmények neveit.

A rövidítések jegyzéke után maga a szótár következik, amely a könyv hátralevő részét teljes mértékben elfoglalja. A szócikkek nagy részét példamondat zárja le, s ezek a népnyelvi mondatok, pontosságra törekvő fonetikai lejegyzéseikkel különös értékei

a szótárnak, hiszen olyan szavakat is tartalmaznak, amelyeket nem szótározott a szerző, s az egész nyelvjárásra találhat bennük jellemző adatokat a kutató. Tulajdonképpen segítséget jelent egy általános nyelvjárási hangtan kimunkálásának adatgyűjtéséhez is.

Viszonylag kevés az utaló szócikk, sok a homonímia, a jelentésárnyalat megkülönböztetése, a lejegyzés pontos, megbízható.

Hajdú Mihály

Régi Magyar Glosszárium.

Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Szerkesztette: Berrár Jolán és Károly Sándor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 805 l.

A glosszárium az 1290–1604 közti időből fennmaradt, már korábban (1970-ig) közzétett szótárak, nomenklaturák (fogalomkörök szerinti szójegyzékek) és glosszák anyagát foglalja egy kötetbe. A jelzett korból – területi okokból – egyedül Calepinus Dictionariumát nem vette föl. E források egy jelentős része még nem volt kiadva a Magyar Nyelvtörténeti Szótár és a Magyar Oklevél-szótár írásakor, így azokba ez az anyag csak részben kerülhetett be. A Régi Magyar Glosszárium az eddig elszórt adatok egyesítésével nemcsak praktikus célt szolgál, hanem az egységes szempontú feldolgozás, az adatok egymásra vonatkoztatásának lehetősége révén lényegesen több információt is ad a különálló szótári forrásokhoz képest.

A magyar és német nyelvű előszóból megtudjuk, hogy ez a mű a korábbi tervekben Új magyar nyelvtörténeti szótár I. elnevezéssel szerepelt, így hivatkozik rá pl. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára is. A teljes új magyar nyelvtörténeti szótár terve azonban nem valósult meg, ezért az elkészült I. kötet címe is megváltozott.

A bevezetés leírja a szótár anyagára, jellegére, céljára, jelentőségére vonatkozó tudnivalókat, illetőleg részletesen ismerteti a szerkesztés elveit és módszerét. Emellett minden forrásról rövid leírást is ad, s a megfelelő szakirodalmat szintén közli hozzájuk. A szótár használatát még egy gyakorlati tájékoztató, a források rövidítésjegyzéke, időrendi jegyzéke (az előfordult szavak számával), a szakirodalmi rövidítések és egyéb jelek magyarázata segíti. A bevezető egyes részei németül is olvashatók.

A szótári rész mintegy 7500 szócikkben kb. 60000 magyar szóadatot tartalmaz. A forrásokhoz képest többletet jelent, hogy az azokban levő körülírt magyar értelmezéseket szavanként, külön címszóban dolgozta föl, az összetett szavak esetében pedig az összetételi tagokat általában külön-külön is számba veszi. A címszó mai helyesírású, a jelentéseket a glosszárium németül határozza meg. Több jelentés esetén a sorrend az előfordulás időrendjét követi, de a domináló jelentésre a jelentésszám félkövér szedése utal. Az adatközlő rész betűhíven, időrendben, idegen nyelvi (latin esetleg német) megfelelőjükkel együtt sorolja föl a példákat. Az ún. segédszókat (névelő, névutó, igekötő, kötőszó) a szótár egyszerűsített szócikkekben dolgozta föl, azaz általában nem közli az összes előfordulásokat, csak a ritkább esetekben. Az adatközlés részei a kapcsolódó szócikkekre való utalások is. Az utalási rendszer arra törekszik, hogy a címszó lexikai és szintaktikai kapcsolatai minél jobban feltáruljanak. A szócikkeket – amennyiben

szükséges — az egyes adatokat érintő filológiai vonatkozású jegyzetek (írás hibák, javítások stb. feltüntetése) egészítik ki.

M. Nagy Ilona

Rudolfné Galamb Éva: Helyzetteremtés az anyanyelvi órán (5–8. osztály).

Tankönyvkiadó, Budapest, 1984. 117 l. (A tanítás problémái)

Hogyan hozzuk életközelségbe a nyelvtant? A gyakorló pedagógust segítő, a tanítás mindennapjainak gondjait oldó ötlettárat, kipróbált tapasztalatgyűjteményt nyújt át a szerző a tananyaghoz kapcsolódó szituáció teremtésére vonatkozóan. Öt nagy fejezetet át kísérhetjük figyelemmel ügyesen felépített feladatsorait és elgondolásait az anyanyelv játékos oktatásáról. Az első fejezetben Rudolfné az 5–6. osztályokhoz kapcsolódik, s mesefigurák segítségével kelti életre a nyelvet. Tisztázza e szó jelentését, helyesírási és nyelvhelyességi kérdéseket, majd a szavak hangulati különbségének érzékeltetésére szinonímia sorokat mutat be, szólásokat gyűjtet és értelmeztet. A Játék a bábokkal c. fejezet lehetőséget ad a vitatkozás, érvelés megtanulásához, és a helyes hangsúlyozás, hanglejtés-, a kifejező beszéd elsajátításához. Egy-egy anyag rész teljes vagy részisméltését könnyítik meg az Ötletmozaik c. fejezet kidolgozott órarészletei. A rendszeres újságolvasás a felső tagozat egyik fontos követelménye. A szerző gyakorlati úton közelíti meg az újság fontosságát, sokféleségét. Didaktikai célja: az újságcímek helyesírása, az állandó rovatok összeírása, figyelemfelkeltő címek összegyűjtése.

Vitányi Borbála

Szamota István–Zolnai Gyula: Magyar Oklevél-szótár. Lexicon vocabulorum Hungaricorum.

Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye. Budapest, 1902–1906. Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest, 1984. 1210 l. Reprint kiadás.

A Magyar Oklevél-szótár a Magyar Nyelvtörténeti szótár pótlékeként jelent meg, annak kiegészítésére készült. Mivel a Nyelvtörténeti Szótár a régi oklevelek és egyéb hasonló típusú okmányok (jegyzőkönyvek, számadások stb.) tüzetes feldolgozását nem tartotta céljának, sok olyan, a mindennapi életben használt szó kívül rekedt rajta, vagy későbből van benne adatolva, amely az ilyen iratokban már előfordult. Ezeket legnagyobb részben a fiatalon elhunyt történész, Szamota István gyűjtötte össze, s az ő hagyatékát a saját gyűjtésével kiegészítve Zolnai Gyula szerkesztette szótárrá.

Az Oklevél-szótár az 1055 és 1799 közti időből származó oklevelek és más levéltári iratok magyar nyelvű szóanyagából készült. A tulajdonneveket nem tartalmazza, ezekből csak a köznévi eredetűekre vonatkozó adatokat vette fel. A címszavak köznyelvi alakban szerepelnek, a jelentést a szótár latinul és németül közli. A szócikkek mintegy 40–42 ezer idézetet tesznek közzé.

Örvendetes, hogy a már régóta nem kapható Oklevél-szótár hasonmás kiadásban újra megjelent.

M. Nagy Ilona

A Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei IV.
Szerkesztette: Molnár Károly. Szombathely, 1984. [Nyelvtudományi tanulmányok: 49–90. l.]

A tanulmánykötet öt nyelvtudományi vonatkozású cikket tartalmaz. Az első *Szabó Géza* munkája, címe: A nyelvjárások és a köznyelv harca az Őrségben. A szerző kutatási eredményei azt mutatják, hogy a mai „kétnyelvűség” egyre erőteljesebb. A fiatalok idegenek előtt nem vállalják nyelvjárásiaságukat, pedig ismerik a nyelvjárást. A középkorúak nyelvhasználata nagyobb szóródást tükröz. A beszédbe belelendülve szaporodnak nyelvükben a nyelvjárás elemek, bár megfontoltan törekszenek a köznyelvi ejtésre. Az idősek viszont folyamatosan nem képesek köznyelven beszélni.

Fercsik Erzsébet Nyelvjárás és köznyelvi elemek az általános iskolás tanulók szó-készletében Kőszeghegyalján című tanulmánya 2. osztályos tanulók körében végzett kutatásairól szól.

Guttmann Miklós A bilingvizmus és a hangutánzó igék néhány összefüggése a Lendva-vidéken című dolgozata először bemutatja a kutatási területet, amelyhez nyolc település tartozik a mai Jugoszlávia területéről. Valamennyi kétnyelvű település, a magyar mellett a szlovént is beszélik az adatközlők. A vizsgálat azt állapította meg, hogy az idősebbek nyelvében változatosabbak, gazdagabbak a magyar hangutánzó igék, a fiatalok ugyan használják ezeket, de jóval kisebb változatossággal s számszerűen is kevesebbet. Falvanként is találhatók különbségek. A magyar lakosság a kétnyelvűség közepe is őrzi magyar nyelvjárásai sajátosságait. Az *e*-zés és *ö*-zés jellemző sajátosságait a tanulmány részletesen bemutatja.

Gadányi Károly A hagyományos paraszti gazdaság műszókincsének változása a dél-nyugat-dunántúli „kaj” horvát nyelvjárásban című munkája elsősorban Murakeresztúr idősebb lakóinak nyelvében vizsgálja az állattenyésztés és növénytermesztés több szavának alakváltozatát.

Molnár Zoltán Miklós Nyelvszociológiai szempontok a szombathelyi főiskolások nyelvhasználatának vizsgálatában című fölmérése elsősorban a hangalaki különbségek bemutatását tartja szem előtt. 2715 hangjelenséget hasonlít össze a köznyelvvél, s megállapítja, hogy 2283 egybeesik a szombathelyi főiskolások beszédében a köznyelvvél, s csupán 432 tér el tőle. Ezeknek rendszerezése, táblázatokban való összehasonlítása adja a dolgozat gerincét és főbb eredményeit.

Valamennyi fölsorolt dolgozatot német nyelvű összefoglalás zárja le, s ahová tematikailag hozzátartozik, ott megfelelő térképmelléletek is találhatóak.

Hajdú Mihály

Várkonyi Imre: Somogy megye helységeinek rendszere.
Kaposvár, 1984. 72 l. (Somogyi almanach 41.)

Közel 300 Somogy megyei helységnevet csoportosít a szerző a névadás indítéka és nyelvi eszköze alapján. A kötet első és legnagyobb fejezetében a magyarok adta neveket tárgyalja. A nevek 90%-a ide tartozik. A világosan tagolt és részletesen összefoglaló

jelentést és alaktani osztályozást minden esetben a példák, a névcikkek követik. A név mint címszó után a név első előfordulásának évszáma és hangalakja olvasható. Ezután etimológiája következik. A névcikk végén a helység történetére vonatkozó adatokat találjuk, melyeket esetenként szakirodalmi hivatkozással is kibővít. A névadási indítékok kereszteződésekor a név többféle magyarázatát adja. A második fejezet címe: nem magyarok által adott nevek. Összesen 27, szinte kivétel nélkül szláv eredetű név tartozik ide. Várkonyi az összefoglaló fejezetben veszi sorra a helységnevek elő- és utótag típusait. Közli etimológiájukat. Felvillantja azt a nézetkülönbséget, mely az utótaggal alakult helynevek keletkezési idejéről a szakirodalomban olvasható. Legrégebbi és leggyakoribb elnevezési mód a személynévi eredetű, vagyis a települések 53%-át birtokosáról nevezték el. A névadás indítékainak sorában a táj valamilyen sajátossága és a foglalkozásra utalás is gyakori. A kötetet irodalomjegyzék és névmutató zárja.

Vitányi Borbála

Ystävät sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1840–1984. [Barátok rokonok. Finnország és Magyarország kulturális kapcsolatai 1840–1984.]

Toimittaneet: Sára Karig, Päivi Heikkilä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Piekämäki, 1984. 283 l.

Ez a könyv az ugyanebben a kötetben már ismertetett „Barátok rokonok. Tanulmányok a finn–magyar kulturális kapcsolatok történetéből” címen magyarul is megjelent mű Finnországban finnül kiadott párja. A finn és a magyar kiadás szövege egy-két apróbb eltérést nem számítva teljesen megegyezik. A képanyag részben azonos.

A. Molnár Ferenc

Zsemlyei János: A mai magyar nyelv. Jelentésan.

Universitatea din Cluj-Napoca, Facultatea de filologie, 1984. 122 l.

Zsemlyei János kötete egyetemi sokszorosított jegyzet, A mai magyar nyelv című előadássorozat második féléves anyaga kilenc fejezetben.

Az Előszóban a szerző egy szemantikai jegyzet megírásának különböző körülményeire utal, többek között arra, hogy a jelenlegi fejlődés ellenére még mindig miért szóközpontú, vagy hogy a leíró jelleg ellenére miért foglalkozik a jelentésváltozásokkal is. A Bevezetésben a szóban forgó diszciplínát mutatja be: mi a tárgy és hol a helye a nyelvtudomány ágai között, mi a jelentés fogalma, melyek a jelentésvonatkozások. A csoportosítást Károly Sándor felfogása és értelmezése alapján végzi el.

A motivált és motiválatlan szavak kérdését a fogalmak elnevezési módjával hozza összefüggésbe. Motivált szónak a magyarban a hangutánzó és hangulatfestő szavakat tekinti, de ezek mint „közvetlenül” motiváltak mellett „közvetve” motiváltakat is számon tart (pl. ír-író, ül-leül), de nem számol Roman Jakobson felfogásából átvehető esetekkel (pl. tizenhét, nagyobb, azaz a középfok hangteste hosszabb, mint az alapfokúaké).

A többértelműségről szóló fejezetben a metaforikus és metonimikus viszonyokról sem feledkezik meg, sok fajtáját különíti el, és sok jó példával világítja meg. Az azonosalakúságot tárgyaló fejezetben a homonimia fogalmának értelmezésében a lényeges mozzanat – itt is, mint másutt – a „teljesen eltérő jelentés”, de az idevágó kérdésekkel, nehézségekkel nem foglalkozik, s ugyancsak mint sokan mások a diakroniába átcsapó etimológiát, a teljesen különböző eredetet láttatja a legfontosabb sajátosságának, sőt kritériumnak. A rokonértelműség tekintetében a szűkebb értelmezés mellett foglal állást, ami mindenféleképpen helyes. A mezőösszefüggés című fejezetben a különböző hangalakokhoz társuló, egymással összefüggő jelentések tárgyalása tartozik (pl. kenyér, tészta, kalács vagy kenyér, cipó, vekni). Külön fejezet az ellentétes értelműség. Az utolsó, viszonylag nagyobb terjedelmű fejezet A jelentésváltozás. Itt a hagyományos módon névátvitelt és jelentésátvitelt, illetőleg Ullmann alapján még egy harmadik típust, az összetett változást különíti el.

Szabó Zoltán